

Els cellers cooperatius, referents de la Catalunya vitivinícola

Raquel Lacuesta

Paral·lelismes: el Principat de Catalunya i la Catalunya del Nord

Si hi ha alguna cosa que diferencia el món del vi català respecte a qualsevol indret vitivinícola és l'arquitectura dels cellers que els sindicats agrícoles d'algunes comarques, especialment les del sud, van aixecar als afores dels pobles i enmig de les vinyes durant l'època de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i, fins i tot, uns anys abans, d'ençà que es va promulgar la Llei de sindicats agrícoles, el 1906. El context històric no és un cas únic i aïllat. A la fins ara regió del Llenguadoc-Rosselló (que es correspon més o menys a les dues regions històriques del Llenguadoc i de la Catalunya del Nord o el Rosselló), les crisis productives i els aspectes legals es van succeir, amb una diferència d'anys no gaire rellevant, en paral·lel al Principat. A França, la fil·loxera va arribar el 1863, a la península Ibèrica, el 1870, i a l'Empordà en concret, el 1879, per Rabós d'Empordà; la llibertat sindical es produeix a França el 1884; a Espanya, el 1887, es dicta la Llei d'associacions i es constitueixen les primeres organitzacions agràries, amb el naixement del cooperativisme de consum.

En aquests departaments meridionals de França, el procés cap a la construcció de caves o cellers és també paral·lel al de Catalunya, encara que les dates no coincideixen estrictament. Recordem que al Principat de Catalunya, el cooperativisme agrari va néixer, igualment, al sud, a les zones vitivinícoles més desenvolupades, com eren les comarques del Camp de Tarragona i la

Conca de Barberà. Com a aquelles regions del Lenguadoc i del Rosselló, els pagesos d'ideologia socialista i democràtica reaccionen enfront de l'individualisme dels grans propietaris i veuen en el cooperativisme la solució per enfortir la seva economia i donar digna sortida als seus productes. Ràpidament es creen les primeres societats: per citar-ne uns exemples, la Societat Agrícola de Valls es funda el 1888; la de Barberà de la Conca, el 1891; la de Vila-Rodona, el 1892, o la de Cornudella de Montsant, el 1904, entre d'altres. A partir de la llei de 1906, gairebé a tots els municipis els pagesos s'organitzen en cooperatives, i també en mutualitats, perquè, com han assenyalat alguns autors, la força d'un home equivalia a un vot, i això estableix les bases autèntiques per assolir la igualtat fossin quines fossin les condicions de treball o les adversitats, com malalties, pèrdues de collita o viudetat.

Aquest concepte de cooperativisme es manifestà també quan s'endegaren les primeres construccions agràries, en les quals els mateixos pagesos, desinteressadament, ajudaren els paletes amb les pròpies mans, o transportant materials. A França, la llei d'associacions de 1901 garanteix el principi de la *porte ouverte*, és a dir, la llibertat d'entrada a totes les persones, independentment de les seves opinions polítiques. I aquí també regeix el principi "un home, una veu". Catalunya s'emmiralla en el país veí, i, precisament, a Barberà de la Conca és on es va construir el primer celler cooperatiu, que es posà en marxa el 1903, a iniciativa d'un fill del poble, Joan Esplugas i Moncusí, que fou director de l'entitat que finançà la construcció, el Banc de Valls, i que introduí a la comarca els ceps americans per combatre la fil·loxera. I no només això, sinó que, a més, va marcar la pauta de les noves construccions agrícoles seguint els models francesos quant a distribució, en l'espai interior, dels cups i de les tines, i altres aspectes tècnics.

Una llei francesa de 1906 autoritza l'ajut directe a base de subvencions als agricultors per construir les seves caves, i serà la caixa regional del Crédit Agricole Mutuel qui donarà les garanties per reembossar els crèdits nacionals. Des de la direcció dels Serveis agrícoles del departament s'organitzen les ensenyances tècniques per garantir la millora dels productes i la seva venda a preus competitius.

Els cellers, "catedrals del vi"

Els pagesos de banda i banda dels Pirineus adopten uns criteris comuns a l'hora de bastir els seus cellers amb la finalitat d'optimitzar l'elaboració i el transport dels productes: l'elecció dels terrenys era, doncs, fonamental, perquè havien de disposar d'un punt d'aigua proper i de vies de comunicació, ferroviàries o per carretera, pràcticament a peu de les construccions. I tant els uns com els altres entenen que serà a través de l'arquitectura com a element identitari físic que podran assolir la dignitat i el reconeixement del seu rol social. Aquestes construccions vinícoles havien de tenir una presència urbana

potent, com la tenien les cases consistorials, les esglésies, les escoles o els teatres, per posar-ne uns exemples. França comença a construir els seus cellers amb cert caràcter estètic i estilístic, més centrat en les façanes principals, per la seva intencionalitat emblemàtica, que en la resta de l'edificació, ja en els primers anys del segle xx (és el cas de la Cave Coopérative de Maurassan, de 1905, on es combina la construcció en totxo i pedra de les façanes amb l'estructura en ferro de l'interior), però serà després de la Primera Guerra Mundial quan es doni un fort moviment d'expansió, que se situa entre 1919 i 1939 (n'és un exemple la Cave Coopérative de Tavel, de l'arquitecte H. Floutier, de 1937).

Catalunya encara s'avança en uns anys a aquesta dèria constructiva, en la qual no només cerca la quantitat i qualitat de la producció, sinó la seva qualitat arquitectònica. Els cellers no seran fets per mestres d'obra o paletes locals, sinó que es produirà una autèntica arquitectura d'autor, d'arquitectes titulats, ajudats en les qüestions tecnològiques d'enginyers agrícoles i d'enòlegs. Podem dir que s'inicia el 1907 amb la construcció del Sindicat Vinícola d'Alella, projectat per un jove arquitecte, Jeroni Martorell i Terrats (1876-1951). No hem d'oblidar, però, que els grans viticultors privats havien obert el camí cap a la monumentalització del camp amb els seus esplèndids cellers. Entre 1895 i 1900, l'empresari Eusebi Güell i Bacigalupi amplià les seves instal·lacions vitivinícoles de la finca de la quadra de Garraf (al municipi de Sitges), amb l'edifici més bell i sorprenent del litoral mediterrani dedicat a l'explotació de la vinya: el celler Güell, que encarregà a Antoni Gaudí i Cornet (1852-1926) i al seu ajudant, Francesc Berenguer i Mestres (1866-1914). Per la seva banda, el mateix any 1895, Manuel Raventós i Domènech havia començat a construir el complex d'edificacions de les Caves Codorniu, obra que s'allargà fins al 1915 i que projectà Josep Puig i Cadafalch.

Les noves generacions d'arquitectes, animats per l'eufòria dels sindicats agrícoles, emprengueren un camí sense retorn emulant els grans mestres de l'arquitectura catalana. Claudi Duran i Ventosa (1864-1926) projecta el 1911 un petit celler per al Sindicat Agrícola d'Alió (Tarragona), configurat per una nau construïda a la manera tradicional, amb estructura de coberta de cavalls de fusta i teulada a dos aiguavessos. La façana principal, l'element que simbolitza l'incipient poder del pagès cooperativista, es decora amb maó vist i ceràmica vidriada seguint el llenguatge modernista de l'època. Dos anys després, el 1913, també projecta el celler del Sindicat Agrícola del Pla de Santa Maria (o Pla de Cabra, Tarragona), més ambiciós i complex, els principis del qual rauen en la racionalitat constructiva, la funcionalitat i l'estètica; una estètica que representava l'adopció del llenguatge noucentista quasi que podríem dir *avant la lettre*.

Pere Domènech i Roura (1881-1962, fill de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner) dona el tret de sortida d'una tipologia edificatòria de tipus bàsic que farà fortuna en construccions posteriors. Entre 1912 i 1913 projecta i

construeix el celler del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de l'Espluga de Francolí (Tarragona), una obra encara deutora del Modernisme en els seus aspectes formals, plantejada com dues naus contigües i paral·leles (a la qual s'afegirà més endavant una tercera) i una de transversal, amb una estructura d'arcs diafragmàtics ogivals (inspirats en els existents al veí monestir de Poblet), fets amb formigó armat i amb verdugades transversals de maó; sostinguts per pilars cruciformes, presenten els carcanyols calats, d'obra vista i tancats en arc rodó. Les façanes testeres de les naus reflecteixen l'estructura interior amb grans finestrals ogivals i als frontis dels capcers, tot bastit amb maó. Aquest serà el primer celler que serà definit com "catedral del vi" per Àngel Guimerà. El 1914, el mateix Pere Domènech projectà el celler del Sindicat de Vinicultors de Sarrià (Tarragona), potser més senzill que el de l'Espluga, en el qual adopta solucions compositives i formals noucentistes, com abans ho havia fet Claudi Duran al Pla de Santa Maria.

La Mancomunitat de Catalunya i els cellers innovadors de Cèsar Martinell

L'època d'esplendor del camp català arribà a l'empara de la Mancomunitat de Catalunya, que amb la seva política cultural, social i agrària impulsà l'aixecament d'uns magnífics edificis agrícoles que passarien a la història de l'arquitectura i que sense abandonar, en general, les tasques per a les quals es bastiren, o assumint-ne d'altres, com ara agrobotigues i museus dels mateixos cellers, han esdevingut motors de l'economia local pel seu potencial turístic i cultural. La majoria formen part dels catàlegs municipals de protecció del patrimoni arquitectònic i vuit d'ells tenen la categoria de Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN), atorgada per la Generalitat de Catalunya.

Efectivament, durant el curt període de vigència de la Mancomunitat (1914-1923) es desplega una activitat intensíssima. Donà una forta empenta a la reforma del món rural i de la sindicació agrària per mitjà de l'establiment de crèdits amb ajudes directes, o a través de bancs i de caixes rurals en benefici de la cooperació vitivinícola, com es feia al Llenguadoc-Rosselló. El seu lema era "un sindicat a cada poble i una federació agrícola a cada comarca." I ajudà, també, amb la introducció de millores tecnològiques, de serveis i de les ensenyances necessàries entre la població rural per augmentar el rendiment de la producció agrícola.

L'arquitecte per excel·lència que traduirà des de l'arquitectura aquell sentiment cooperativista i de redempció del pagès serà Cèsar Martinell i Brunet (1888-1973), deixeble i biògraf d'Antoni Gaudí, amb la sèrie de cellers que projectà entre 1917 i 1922. En ells, depurà les formes i la tecnologia, ajudat per tècnics de la Mancomunitat i mogut pels principis d'economia, utilitat i bellesa. Li serví de model el celler de l'Espluga de Francolí, i adoptà la forma basilical de les naus com a solució més idònia per a l'elaboració del vi i de

l'oli. Però, a més, va tenir en compte els defectes detectats, tant en l'aspecte constructiu com en el de la qualitat dels productes, als cellers construïts amb anterioritat en els territoris tarragonins. D'aquesta manera, hi va introduir una sèrie de millores que se sintetitzen en aspectes com l'aïllament dels dipòsits subterranis, tot creant espais buits entre ells, per evitar que el contacte directe facilités la transmissió de temperatura, cosa que perjudicava el vi (uns espais buits amb les cares protegides amb voltes de maó verticals i ventilats amb tubs de terrissa per on circulava l'aire). La ventilació es reforçà, a més, amb petites obertures practicades a les façanes arran de la cota exterior dels edificis per evacuar gasos.

Amb tot, la gran aportació de Martinell i que va marcar un abans i un després en la història de les construccions agràries fou la solució estructural d'alguns dels cellers que projectà, a base d'arcs diafragmàtics parabòlics (o equilibrats), fets amb maó, ordinari o aplantillat, i inspirats en els que Gaudí havia ideat tres dècades abans i que van ser aplicats per Martinell amb total èxit. Perquè Martinell s'hagué d'adaptar a la situació política i industrial del país, en el sentit que va haver de practicar el principi d'austeritat en l'elecció dels materials de construcció, ja que el ferro i el formigó eren aleshores uns materials costosos, per disminuir les despeses va fer filigranes amb materials locals: pedra del país per als sòcols dels edificis, maó en la resta de les façanes i en les obertures i estructures internes, rajola, tàpia, ceràmica vidriada... En general, per a les cobertes utilitzà l'estructura de cavalls o bigues de fusta i teulades a dos aiguavessos, i en casos excepcionals, voltes a la catalana de dos i tres gruixos de maó de pla i rajola (les denominades "cobertes de closca d'ou" per les seves lleugeresa i forma), amb uns resultats bellíssims.

Pensem, si més no, en els cellers dels sindicats agrícoles de Rocafort de Queralt, de Barberà de la Conca, de Vila-rodona i de Montblanc (a la comarca de la Conca de Barberà); o del Pinell de Brai i de Gandesa (a la comarca de la Terra Alta), o de Nulles (Alt Camp), o de Falset i de Cornudella de Montsant (Priorat), o de Sant Cugat del Vallès (Vallès Occidental), i tants d'altres que construí i que arribaren gairebé al mig centenar. A Rocafort de Queralt, el Pinell Brai, Nulles, Gandesa i Sant Cugat del Vallès experimentà amb l'arc parabòlic, no sense dificultats, en un principi, a causa de la mà d'obra inexperta en aquesta mena de construcció que trobà en les localitats. En elles afegí elements decoratius a les façanes, com el trencadís ceràmic en rètols, o, en el cas del Pinell de Brai, el fris de ceràmica vidriada policromada que recorre la façana principal amb una temàtica basada en l'elaboració del vi i l'oli, que dissenyà el pintor i ceramista noucentista Xavier Nogués. A Gandesa i a Sant Cugat (com també al magatzem de cereals de Sant Guim de Freixenet, Lleida), és on va cobrir els edificis, tot formant una estructura homogènia d'obra de paleta, amb voltes de maó de pla sobre els arcs equilibrats, les quals distribuï a altures diferents per assegurar-se la llum i la ventilació, i obtenint-ne, de retruc, uns

jocs de volums i uns efectes extraordinaris. Un altre tarannà regí l'estètica dels cellers de Falset, Montblanc o Barberà de la Conca, en els quals, les característiques històriques dels pobles respectius el van decidir a projectar uns edificis que fessin honor i dialoguessin amb el seu passat arquitectònic medieval.

Si a França s'ha aconseguit que una regió xampanyera com la Champagne esdevingués Patrimoni de la Humanitat per conjuminar les condicions humanes, socials, econòmiques, paisatgístiques i arquitectòniques que els són exigides per la UNESCO, no dubtem que al Priorat, o a la Terra Alta, o a la Conca de Barberà, aquests ingredients hi són presents per impulsar i estimular una declaració monumental d'àmbit mundial. Molts d'aquests edificis estan oberts a la visita pública i els vuit declarats BCIN (l'Espluga de Francolí, Rocafort de Queralt, el Pinell de Brai, Gadesa, Nulles, Falset, Barberà de la Conca, Cornudella de Montsant), juntament amb la farinera de Cervera, han format part d'un programa de restauració per part de la Generalitat de Catalunya, amb el finançament de Fundació La Caixa, gràcies al qual s'ha posat en valor un patrimoni industrial agrícola de primera magnitud.

Referències bibliogràfiques

- AA.DD., *Caves coopératives en Languedoc-Roussillon*, Éditions Lieux Dits, Lió, 2010.
- CORREDOR-MATHEOS, Josep i MONTANER, Josep Maria, *Arquitectura industrial a Catalunya. Del 1732 al 1929*, Caixa de Barcelona, Barcelona, 1984.
- LACUESTA, Raquel, GALÍ, David, MELICH, Lluís i SERRA, Anna, *Catedrals del Vi*, Angle Editorial, Barcelona, 2009.
- MARTINELL BRUNET, César, *Construcciones agrarias en Cataluña*, Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, Barcelona, 1975.